

„VERONIKA DESENIŠKA“

VLADIMIR PAVŠIČ

Veronika Deseniška«, do danes edinstvena dramatična pesnitev v naši književnosti, je bila v svojih prvotnih osnovah nedvomno le zanosen spev lepoti in etosu velike, mogočne erotike. Pognala in razrasla se je iz pesnikovega najosebnejšega erotičnega doživljanja, iz njegove vere v vseprečiščujočo moč ljubezni, tega silnega ognja, ki te notranje razsvetli in prečisti, da postaneš kakor Friderik ves »svetal in svet«. Župančič veruje v možnost »notranjega očiščenja« po veliki ljubezni, ljubezen — romeovska, friderikovska — mu ni samo omamno sredstvo, ki za hip uspava zlo in zver v človeku, marveč mogočen ogenj, ki požge zlo v nas do globokih korenin in osvetljuje z odrešujočo svetlobo človeško osebnost. Ljubezen mu je misterij, milost, odrešitev. Etos in eros se v teh visokih sferah zlivata v eno in osvobajata človeka. Prepričanje, da »ljubezen očišča človeško dušo kakor vera in molitev«, pomeni človeku naših dni nekako štirikratno abstrakcijo: saj ne veruje niti v abstraktno »dušo«, abstraktno očiščenje »duše«, niti v »očiščujočo moč« molitve, vere in ljubezni.

Vendar je prav to doživetje erotike pesnika navdahnilo, iz njega se je razbohotila vsa pesnitev, na tem najglobljem temelju počiva njena čustvena in miselna zgradba. Kljub temu, da so razna drugotna čustva in ideje prekrila to osnovno doživetje tako, da ga morda komaj zasluša, stoji v skritem središču tragedije še vedno Friderikova notranja katarza v ljubezni do Veronike. O njej govori on sam in druge osebe. »Nizkotnim vsem strastem sem roboval, v razpašnosti pogreznjen do vratu sem stregel neukrotni svoji sli«, a sedaj se ves prenavlja, »ves svetal je od njene gloriije«. Skozi vso tragedijo se ponavljajo taki namigi o skrivnem dogajanju v jedru njegove duše. Ta proces Friderikovega »očiščenja« pa ni zgolj psihološkega, marveč obenem povsem simboličnega značaja.

Friderik ni povprečen človek, marveč mož, ki se mu obeta veliko poslanstvo: »visoki sen« Celjanov. Pustimo za sedaj na strani resnično zgodovinsko vlogo celjskih fevdalcev, pomen, ki jim ga pripisuje zgodovina, in se vprašajmo, kakšen pomen jim pripisuje naša pesnitev. »Celjani« so v naši tragediji nosilci velike ideje, ustvarjalci velikega naroda, narodne države, usoda sama jim nalaga težko, nad vse pomembno poslanstvo. Proces notranjega očiščenja se potemtakem ne vrši v katerem si bodi človeku, marveč v možu, predestiniranem za narodnega voditelja, vladarja; njegovo »notranje očiščenje« ni pomembno samo zanj, marveč prav tako za njegovo okolico, za ljudstvo, za narod, ki mu naj zavlada. O njem je razvil Župančič cel »mitos«. »Taki zbero na svojo glavo zlo in greh za nas, da se prenaširoko nam ne razpase in je svet bolj čist.« In sedaj tak silak, ki je doslej stregel samo svojim strastem, »zbiral«, jemal greh svoje okolice nase, se vdajal razvratu in se notranje razkrajal, sedaj ta samopašni, razvajeni aristokrat nenadoma, kot Romeo, na prvi pogled vzljubi dekle, ki je raslo pri čistih virih narodnega, ljudskega življenja, ves se prerodi in prenovi v veliki ljubezni do Vero-

nike, ljubezen ga prekuje v osebnost. Sedaj šele postane dovolj močan, vreden svojega bodočega poslanstva, sedaj se šele zave njegove vsebine in njegovega pomena. Veronika naj bi bila nekakšno posebljenje samega narodnega bistva, iz nje diha poživljajoča mladost, vedrina, sila svežega, neizrabljenega naroda. V Friderikovi ljubezni do Veronike naj bi bila nekako simbolizirana ljubezen, najtišje sožitje voditelja in vladarja z globinami narodne duše, naroda samega. V Veronikinem hotenju po grofovstvu naj bi potemtakem ne bilo nobene sebičnosti in častihlepja, marveč simbolizirano prebujeno hotenje »narodne duše« po uveljavljanju, moči in njenih pravicah. Veronika hoče biti grofica, hoče biti pred vsem svetom zakonita Friderikova žena; to naj bi pomenilo, če prav razumem simboliko tragedije: narod sam zahteva, naj ga voditelj prizna pred vsem svetom. In tudi ta bodoči narodni voditelj, vladar hoče, da postane Veronika njegova legalna žena: »Moja ljubezen do Veronike tako se je spojila s celjskim snom, da ni mogoče več ju ločiti, prekolni enega in drugi vene«, pravi Hermanu, temu posebljenemu principu machiavellizma in aristokratstva, in hoče reči: Moja ljubezen do naroda, ljudstva se je tako spojila z mojim pojmovanjem voditeljskega in vladarskega poslanstva, da brez nje ne morem, ne smem in nočem biti vladar.

Preden moreta Friderik in Veronika doseči svoj smoter, dokončno, legalno združenje, morata žrtvovati Jelisavo. Iz njene aristokratske prefinjenosti in kulture, ki ju sicer spoštuje, Friderik ne more črpati potrebnih življenjskih sil, vedrine, optimizma, zato jo žrtvuje ideji svoje nove ljubezenske zveze. Veronika in Friderik dopustita Jelisavin samomor: v tem naj bi bila njiju tragična krivda, pa tudi njiju veličina; njenega življenja ne žrtvujeta samo svojemu življenju, svoji ljubezni, marveč usodnemu, nadosebnemu, simboličnemu pomenu, ideji svoje ljubezenske zveze. Z Jelisavino smrtjo naj bi trenutno klonila ideja aristokratizma, Hermanov državniški koncept — kajti Jelisava je hrvaška aristokratka, Hermanu pomeni zvezo z jugom, njen zakon s Friderikom pa naj bi bil obenem simbolizirano vezanje hrvatstva s slovenstvom. Ob koncu prve polovice tragedije naj bi torej zmagovala princip demokratizma in ideja slovenskega naroda nad državniškim »jugoslovanstvom« in aristokratizmom, Friderik in Veronika zmagujeta nad Jelisavo in Hermanom.

Jelisavina smrt je potemtakem najpomembnejše mesto pesnitve, v dogajanju okoli nje je skrit ključ za razumevanje simbolike, ki jo je položil pesnik v formalno in idejno zgrajenost svoje tragedije. Odslej se začneja razpletati drugi del dejanja, v katerem zmaguje in zmaga Herman nad Friderikom in Veroniko, aristokratski princip nad demokratičnim, ideja države nad idejo naroda, nadčlovečanska morala nad človečansko. Herman skuša ugnati sina s svojo očetovsko avtoriteto, vladarsko logiko, ljubeznivostjo, grožnjami, diplomatsko zgovornostjo, prigovarjanjem, delnim popuščanjem, vendar mora nazadnje seči po nasilju: sina vrže v ječo, Veroniki pošlje Bonaventuro s strupom. Zveza in ideja njiju zveze je pretrgana, Herman zatre Veronikino hotenje po grofovstvu, kar naj bi pomenilo: fevdalec in državnik zatre hotenje mladega, življenja žejnega naroda po uveljavljanju svojih moči in pravic, obenem

pa prepreči sožitje bodočega vladarja z narodom samim. Vse to počenja stari Herman ne zaradi okrutnosti, samopašnosti, kapric, temveč v imenu svojega »visokega sna«, v imenu svoje državniške ideje, ki se ji tudi Friderik ne odpove drugače, kakor v svojih najslabotnejših trenutkih. Herman je ves zaverovan v dejanja in politiko, Friderik v svoj notranji prerod, ki ga doživlja v ognju svoje ljubezni. Herman vidi v Veroniki samo plebejko, ki mu izpodkopava ugled, načrte in moč v svetu, Friderik vidi v njej ženo iz ljudstva, ki ga je prerodila iz ničvredneža v osebnost, vredno velikega poslanstva. Prvi vrednoti ljubezen politično, drugi etično, prvi jo tehta z razumom, drugi s srcem. V tem je psihološko jedro njenega idejnega konflikta.

Najšibkejša stran tragedije je morda prav v tem, da Župančič ni razrešil tega konflikta samo iz njegovih notranjih nujnosti, z drugo besedo, da ni poskušal iz njega razviti Friderikovo osebno tragedijo. Kajti Friderik je morda edini med osebami zasnovan tragično, edino on nosi v sebi pogoje za tragičen zlom. Povzročil in zavestno je dopustil smrt svoje prve žene Jelisave v globokem prepričanju, da je njegova zveza z Veroniko nadosebno pomembna, da jo zahteva narava stvari sama, dopustil je Jelisavin samomor v zavesti, da ga terja njegovo poslanstvo. V njegovem žrtvovanju Jelisave je resnično manj zločinstva kot veličine, manj slabosti kot moči: zavest krivde ga ne razjeda samo zato, ker neomajno veruje v usodno pomembnost svoje ljubezni do Veronike. Vendar je z Jelisavino smrtjo notranji proces v Frideriku na škodo tragedije toliko kot končan. Njegova tragična krivda proti pričakovanju nima nobenega vpliva več na njegovo dejanje in nehanje. Prvine, ki so v njem in ki bi ga mogle močno razgibati, počivajo prav do konca tragedije. Človek pričakuje, da se prične Friderikov notranji zlom tisti hip, ko bi prvič vzdvomil v združljivost svojega bodočega poslanstva in svoje ljubezni, tisti hip, ko bi začel pod Hermanovim vplivom vrednotiti svojo ljubezen tudi politično, razumsko, z očmi svojega machiavellističnega očeta; pričakujemo te nove tragične krivde proti sebi in Veroniki, ki bi mu vzela moč, prenašati zavest prve tragične krivde proti Jelisavi; čim bolj bi se nagibal k očetovemu etosu, njegovemu vrednotenju sveta in stvari, tem silneje in pogubneje bi v njem napredoval proces osebnega razkroja, zavest krivde in zavest, da je njegova ljubezen obenem usodni pogoj in ovira za njegovo vladarsko pot, bi ga notranje razklali in uničili. Dalje pričakujemo, da bo ta Friderikov razkol začrtal pot tudi Veronikini usodi. Vendar, vse to se ne zgodi, Friderikova krivda ostane neizrabljena, njegova osebnost neproblematična, ravnovesja in premočrtnosti ji ne stro niti zavest krivde, niti Hermanova logika in verige.

Svojevrsten paradoks dela je v tem, da je Friderikova osebnost tragično zasnovana, a netragično oblikovana, dočim je Veronikina osebnost tragično oblikovana, a netragično zasnovana. Velika razlika med njima je namreč v tem, da Friderik greši iz mnogo višjih motivov: samo on dopusti Jelisavino smrt iz globokega pojmovanja svoje ljubezenske zveze, dočim nas Veronika ne more prepričati, da ne greši zgolj iz svoje ženske slabosti, samo zaradi svojega ljubezenskega egoizma.

Če postaja Friderik vsebolj »svetal« v ognju svoje ljubezni, postaja Veronika vsebolj »temna«. Pesniku se kljub vsemu ni posrečilo, da bi v smislu zgoraj razčlenjene zamisli dal Veronikinemu teženju za grofovstvom kako globljo simbolično vsebino; njen ljubezenski egoizem ni prikazan kot neke višje vrste egoizem, t. j. altruizem, in njena osebna krivda ni prikazana kot posledica takega »altruizma«, zato njena krivda ni tragičen simbol, temveč krivda navadne ženske, ki greši zaradi ljubezni in naivnega častihlepja (kar je očitala tragediji tudi kritika, Koblar-Vidmar 1924 DS). Veronika nas kot tragična osebnost po Jelisivini smrti več ne zanima; s sočutjem spremljamo le njeno žalostno usodo. Njeno življenje, pa naj je pretkano še s tako razkošno poezijo in naj si je pesnik še tako prizadeval, da bi mu dal nekaj simbolične veličine in pomembnosti, mora končati melodramatično. Tragičnost ali netragičnost kake osebe (v delu, kakršno je »Veronika Deseniška«) zavisi od tragičnosti ali netragičnosti njene krivde in pa od notranjega dogajanja, ki naj ima izvor v tej krivdi. Tragična krivda je zmerom stvar polne, najjasnejše zavesti, Veronika pa se je ves čas niti ne zaveda, občutek krivde ne vpliva na njen notranji razvoj, ne oblikuje njene notranje usode; nejasno se ji prebudi šele tik preden ugasne sama v sebi: »Če srečaš Inka mojega še kdaj, povej mu, da sem vzela nase vse,« pravi Bonaventuri, »vso tisto noč (Jelisivine smrti), veš, svoj in njegov del na svojo dušo... vse ponesem s sabo.« Veronika bi bila v mejah naše pesnitve tragična osebnost, če bi v resnici grešila in prenašala zavest krivde v veri, da je ljubezen, zaradi katere greši, več kot samo stvar njene osebne sreče, in če bi propadla ne samo zaradi zunanjega vzroka kot je Hermanovo nasilje, marveč iz povsem notranjih vzrokov: ker veruje, ali ker ne veruje več v usodno pomembnost svoje ljubezni do Friderika.

Da tragedija ima, oziroma, da hoče imeti simbolično »nadvsebino«, bi morda težko uganili, da nas ni opozoril na to sam pesnik, rekoč, da je hotel v »Veroniki« upodobiti »rojstvo in razvoj slovenske duše« (F. Albrecht, Kako je nastala Veronika, Gled. list 1924/24). To »rojstvo« nam je iskati predvsem v notranjem procesu med glavnimi osebami: Jelisavo — Friderikom — Veroniko in Hermanom. To naj ne bi bile samo osebe, marveč posebljene tendence, ki so delovale pri tem »rojstvu«, posebljene ideje, ki so ga povzročale ali spremljale, živi simboli našega narodnega življenja. Najbolj živ, najmočnejši simbol naj bi bila pač Veronika, to posebljeno, neudržano hotenje globoko skritih prvin in sil narodnega bistva iz mirovanja v dejstvom, rojstvo, sprostitev naroda samega iz pasivnosti v aktivnost. Osebe okoli nje naj bi bile posebljene sile, ki so to hotenje pospeševale, zadrževale ali uničevale. Friderik na eni strani simbol bodočega vladarja, ki teži po zlitju in sožitju z narodom, ljudstvom, ki črpa iz njega moči in нравstveno silo, Herman na drugi strani simbol tistih sil, ki so težile preko ljudstva k ustvaritvi svoje državniške zamisli, preko slovenstva k veliki južnoslovanski državni tvorbi. Obenem pa je hotel Župančič prikazati spajanje in razhajanje raznih rasnih in kulturnih prvin, vplivov s slovenskim narodnim bistvom: germanstva, katolicizma, krščanstva,

slovanske etike z germansko itd. Pesnitev je idejno in formalno bogata kot malokatero delo v slovenski dramatiki; nad njo se vzpenja zaradi svojega svobodnega pesniškega zanosa, zaradi svoje razkošne lirike, poezije, ki je je sicer tako bore malo v naši dramatski produkciji. Druga stvar pa je, ali je Župančiču uspelo simbolično prikazati »rojstvo slovenske duše«. Ali je morda hotel datirati to »rojstvo« z razdobjem najširšega razmaha politične moči celjskih grofov? Zdi se mi, da ne. Kajti pripisovati nemškim celjskim fevdalcem kako pomembno vlogo pri porajanju slovenske duše bi pomenilo nasiljevati zgodovino in zgodovinska dejstva. Župančič torej ni hotel pisati zgodovinske tragedije, marveč je zgodovinski motiv uporabil za nadčasovno, nezgodovinsko, simbolično-novoromantično tragedijo. Rojstvo kakega naroda, rojstvo in razvoj njegove »duše« namreč ni enkratno dejanje, marveč vsota nešteti dejanj, rezultat zapletenega dogajanja v stoletjih in rodovih — če je torej hotel upodobiti rojstvo in razvoj slovenske duše, se je moral zateči k simbolom, k simbolični pesnitvi. Osebe »Veronike Deseniške« so potemtakem simboli, dogajanje med njimi je simbolično. Šibka (ali morda po svoje dobra stran) pesnitve pa je v tem, da osrednja oseba Veronika in tudi druge pomembne osebe le premalo rasejo preko osebnosti v resnične, velike tragične simbole.

Zaradi tega Cirilu Debevcu, ki je za pesnikovo šestdesetletnico na novo zrežiral »Veroniko Deseniško«, ne moremo zameriti, da je pustil vso njeno nacionalno simboliko ob strani in da je poudaril samo njeno občečloveško in človeško vsebino. Narodnostna problematika je namenoma ali nenamenoma odstranjena iz vprizoritve, ostala so samo človeška razmerja med osebami, človeški konflikti, razbremenjeni simbolike, vsega drugotnega, ostale so osebe in izginili simboli. Tragedija, kakor se nam kaže v Debevčevi vprizoritvi in okrajšavi, ne pozna nikakega Friderikovega notranjega očiščevanja, Veronika je preprosta ženska, ki ljubi, Herman je preprost človek, ki ima jasno začrtano pot, ogromno voljo, hoditi naprej po tej poti, in samozavest, da odstrani z nje vse, kar bi mu zadrževalo in zastavljalo korak. Skratka, vse bistvene prvine, iz katerih se je morda razrasla idejnost vsega dela, kakor je Friderikova katarza ob Veroniki, simboličen pomen te katarze, simbolika Jelisavine smrti, veličina Friderikove krivde, vse to je izginilo, in ne morem trditi, da na občutnejšo škodo dela. Vprizoritev je sicer precej daleč od tega, kar je pesnik prav za prav hotel povedati, a paradoksalno je, da je delo v tej obliki ne samo odrsko, marveč tudi idejno in formalno nekako enotnejše, razumljivejše, če hočete, sodobnejše. Iz dela, ki nima resnično tragičnih oseb, tudi režiser ne more narediti tragedije, pa naj si še tako prizadeva. Debevec je menda zaslutil to in je poskušal narediti iz »Veronike« čim bolj zaključeno, scenično učinkovito, notranje pretresljivo dramo. Prvo načelo, ki se ga je dokaj dosledno držal pri okrajšavi teksta, je bilo: odstraniti iz njega vse nepotrebno, nedograjeno, obtežujoče, napraviti osebe enotnejše, razumljivejše, pa čeprav na račun njihove notranje globine in simbolike. Friderika je razbremenil tragične krivde, ki nima več nobenega vpliva na potek dejanja, na ta način, da ga pošlje k Jelisavi še tisti hip, ko izve za njene samomorilne misli. S tem je

odstranjen glavni moment, iz katerega bi lahko zrasla v delu F. notranja tragedija. Nasprotno pa je skušal v Veronikini osebnosti ohraniti in poudariti vse tragične momente, vendar, kar ni tragično, se ne da spremeniti v tragično, za to bi bilo treba napisati nov tekst, ustvariti novo osebnost. — Drugo načelo je bilo prav tako potrebno in razsodno: odstraniti preobilico cvetja in sadu, da se drevo ne zlomi pod težo svojega bogastva. Odstranil je mnogo bohotne, razkošne lirike, ki sodi bolj v pesniško zbirko kot v dramo. Stari Herman ni nič več tak poet, kakor ga poznamo iz teksta. — Manj srečno roko je imel Debevec pri izbiri ansambla, razdelitvi vlog. Friderik v osebi Gregorina je tako šibka figura brez ognja in moči, tako brez ideje, brez trohice živega, toplega čustva, da ga mogočna in zgrajena osebnost Hermana brez težav potisne ob zid in zavlada nad dejanjem. Herman v sijajni, umirjeni, izdelani formi Levarja ga s svojo notranjo silo in mogočnim razmahom docela »uniči«. Herman v tej vprizoritvi zmaga na vsej črti: stvarno in moralno. Obe Veroniki sta bili mnogo boljši kot Friderik. Danilova je dala Veroniki več globine in notranjega zanosa, več sile in krvi, Boltarjeva več čustev: kakor obstreljena ptica plahuta in izkrvavi med sanjami in resničnostjo. Njena Veronika ima več otroške naivnosti, dekliške vedrine, Veronika Danilove več ženske moči in zrelosti. Vendar je tudi njiju potisnila silovita Hermanova osebnost v ozadje, njiju osebne želje in pravice ne vzdrže pred Hermanovo vladarsko logiko, argumenti, kavalirstvom, pa čeprav bi ne bilo njegovega nasilja. — Za ostale osebe bi bila (kakor za Friderika) zelo plodna zamenjava, na primer med Kraljem in Skrbinškom; Skrbinšek je sicer zelo diskretno, toplo, umirjeno odigral Bonaventuro, a vendar je moral pritajevati svojo prirojeno silovitost in agresivnost. Kralj pa je moral obratno glumiti silovitost, zajetnost in prešernost. Maria Vera kot Jelisava in Debevec kot Pravdač sta bila vsak po svoje nekoliko prehudo monotona in teatralna. — Tudi pri izbiri igralcev mora odločati režiserjeva intuicija, razsodnost, ne pa gledališka politika ali celo naključje.

BRANISLAV NUŠIČ

B. BORKO

Branislav Nušič, ki je umrl 19. januarja v Beogradu s slovesom največjega komediografa na slovanskem jugu, je vstopil v srbsko literaturo kot pisec patetičnih verzov. Že tedaj se je za njegovo negodno besedo skrivala ost bodočega satirika. Zaradi neke pesmi, v kateri so odkrili žaljiv namig na vladajoče Obrenoviće, je bil mladi pravnik obsojen na dve leti ječe in je leto dni presedel v Požarevcu. Njegovi življenjepisci menijo, da je ta izkušnja odločilno vplivala na izoblikovanje Nušičeve pisateljske osebnosti. V ječi je spisal satirične črtice z naslovom »Listići«. Njegov uporni duh je iskal duška, zakaj v majhni obrenovičevski Srbiji ga je tesnilo z vseh strani. Spoznal je, da so razmere »zgoraj« dostikrat samo odraz stvarnih razmer v družbi, in kdor hoče zadeti zlo v živo,